

тура е образът на полуголия юноша Христос от „Видението на св. Петър Александрийски“, чиято фигура има стойката на антична статуя. В живописиста на първия майстор намираме отзвук от изкуството на манастира в Дафни и близост с някои от единичните образи в Нерези¹⁵, докато паралелите на изображенията, създадени от втория майстор, се намират в Базиликата в Сервия, църквата „Св. Георги“ в Оропос, третия слой на Епископията в Мани (Гърция) и други паметници на епохата¹⁶. И двамата майстори имат добра и сигурна подготовка и ще са учили най-малко в Солун, ако не и в Цариград.

Третият зограф, чиито стенописи се намират в страничните олтарни отделения, главно диаконика, е по-слаб и провинциален. Подчертано графичното изпълнение на изображенията, тъмните тонове на колорита, червените нимбове, резките преходи между осветени и тъмни места във фигурите и лицата, орнаментът по дрехите, стилизацията на природния пейзаж и т.н. са все белези, които се срещат в паметниците, създадени по периферията на Византийската империя, и които са отглас на течението, представено от Курбиново и близките до него паметници. Най-близките паралели на неговите образи се намират в провинциални паметници в Гърция и Егейските острови от края на XII в.¹⁷

Освен стиловите белези и необичайната декоративна програма имаме и друг аргумент за датировката на мелнишките стенописи. Това са подобните на детелина кръстове по омофорите на църковните отци в абсидата, които не се срещат в източнохристиянските паметници след падането на Цариград в латински ръце, т.е. след 1204 г.¹⁸

Вероятно същата група майстори или поне един от първите двама са изписали и главната църква „Св. Архангели“ на манастира „Св. Харалампи“, разположен на платото над града, източно от „Св. Никола“. При разкопки на археоложката В. Нешева в църквата са разкрити фрагменти от първия живописен слой в абсидата и по северната стена¹⁹. От „Дейсиса“ в абсидната конха са намерени образите на Богородица и Йоан Кръстител, както и главата на св. Василий Велики от „Мелизмоса“ в първия регистър. По северната стена са запазени на място долните части от фигури в дълги, богато украсени дрехи. Специфичният овал на лицето на Богородица, перспективно смаленото ѝ ляво око и издълженият нос с леко закривен връх, както и плътният контур до сянката на лявата ѝ буза напомнят паметници от XII в. Но този контур изчезва при осветената дясна страна, като оставя сянката единствена да оформя овала. В основата на моделировката тук са зеленикавите прозрачни сенки, които постепенно преливат към светлата розовата охра на плътта. Белите „светлини“ са също леки и прозрачни. Кантът на мафория обрамчва лицето на Богородица по същия начин, както в протезисната абсида на базиликата „Св. Никола“. Великолепното издължено лице на св. Василий с мек израз и благородни черти, а и специфичната форма на ушите му са твърде близки до образите на двамата тъмнокоси евангелисти от „Възнесението“ в „Св. Никола“. Отбелязали сме и известна прилика с изображенията от първия слой (1209) в църквата „Св. Богородица“ в Студеница (Сърбия).

В резултат от разкопките на В. Нешева в близкия манастир „Св. Богородица Спилетиса“ недалече от споменатите два паметника бяха открити стенописи и в главната църква на този манастир²⁰. Първият слой е намерен в яма заедно с археологически материали от средата на XIII в. Това са фрагменти от дребни лица на участници в сцените от горните регистри на живописиста. Те спадат към две съвършено различни групи по пропорции и черти на лицата, а и по изпълнение. Ограниченият брой фрагменти не ни позволява да бъдем сигурни дали разликата се дължи на двама различни майстори, или на известна последователност във времето.

От монументалната живопис на XIII в. у нас, свързана с Търновското царство, бяха разчистени стенописите във втория етаж на Боянската църква²¹, медальони от първия слой в търновската църква „Св. апостоли Петър и Павел“²², бяха извадени на бял свят още стенописи в „Затрупаната църква“ при Иваново²³, като бяха датирани и атрибуирани; при разкопки се откриха стенописи и в църква № 9 на Царевец до Балдуиновата кула²⁴, в тази при с. Герман²⁵ и в „Св. Йоан Предтеча“ в Кърджали²⁶. Реставраторите разчистиха и първия живописен слой в скита „Св. Никола“ („Глигора“) при Карлуково²⁷, в който има интересни ктиторски изображения, както и някои други паметници²⁸. Това позволява да бъде създадена една по-пълна картина на развитието на стенната живопис през епохата, да се набележат основните течения в нея, да се проследят техните корени и паралели, което ще ни даде по-цялостна представа и за културния живот на страната особено през първата половина на века, когато България преживява истински културен разцвет.